

El «mal de cor» de Santa Teresa i la greu malaltia de Caterina de Cardona (i 3)

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 29-05-2021

Notes per a la identificació de Teresa de Jesús amb Teresa de Cardona.

(Publiquem avui la tercera i darrera part d'aquest aprofundit estudi d'En Jordi Bilbeny).

Tot reconsiderant les causes del «mal de cor»

És cada com més palès que si Caterina de Cardona era Teresa de Jesús i aquesta, a fi de crear la llegenda de la Santa castellana, la va suplantar en els llibres per raons d'estat i per mitjà d'un decret eclesiàstic, n'havien de quedar rastres que ho revelessin. Alguns ja els he suggerit o mostrat obertament al llarg d'aquestes últimes ratlles. L'altre, però, el que dóna sentit i nom a l'estudi que aneu llegint, i que tracta del «mal de cor» que va patir Teresa, és el que abordaré en aquest nou capítol.

Ja he indicat més amunt com Teresa explicava que tenia «mal de cor», però que tots els símptomes que descrivia, per contra, ens duien, més que no pas a una malaltia cardíaca, a una patologia intestinal. Així deia que «el canvi dels menjars» li va perjudicar la salut. I, com a conseqüència, va patir desmais i afàgia, que era la impossibilitat d'empassar-se re. Relatava que només podia prendre aliments beguts i que, bo i així, els vomitava i que quasi no podia engolir re fins ben bé a mitja tarda. I escrivia com se li van engarrotar els nervis i com, en un dels desmais, va estar quatre dies sense sentit, gairebé morta, amb la tomba oberta, esperant-ne el cos. I hem vist també com el seu pare la va dur a una herbolària o curandera, perquè li fes unes purgues amb l'esperança de netejar-li els budells i guarir-la del tot, sense, per cert, gaire èxit. I, finalment, també hem copsat com a mitjan segle XVI, al Somni de Joan Joan, se'ns explicita ben vivament que l'excés de dejunis produeix «mal de cor», basques, esmortiments i d'altres estralls sobre l'organisme físic.

Llavors, jo crec que si la beata Caterina de Cardona era Teresa de Cardona i aquesta, alhora, va ser la beata i, més

tard, la santa que ens han fet passar per Teresa d'Àvila, també hauríem de poder trobar algun rastre de la malaltia de Teresa de Jesús a la vida de Caterina, especialment durant la seva joventut, car Teresa explica que va caure greument malalta quan era «en un monestir», del qual no n'esmenta el nom[1], on el seu pare l'havia portada, sense que en sapiguem quan, perquè no malmetés la vida amb banalitats i males companyies[2]. Teresa remarca que s'hi va estar delectant i aprenent coses espirituals «un any i mig»[3]. Els seus biògrafs antics ja canten a l'uníson que la van dur al monestir agustí de «Nostra Senyora de Gràcia», sense especificar-ne, tampoc, l'any[4]. Si bé, una mica abans d'entrar-hi, Teresa relata una anècdota on ens confirma que té «catorze anys»[5], amb tot, són els estudiosos moderns els qui ens diuen que l'any i mig que es va estar en aquest cenobi correspon als anys de 1531-32[6].

Per tant, és evident que, atès que la Teresa castellana va néixer al 1515, com és indubitadament reconegut[7], al 1532, en el moment de caure greument malalta, havia de tenir 17 anyets justets. Com que, a més, el Pare Ribera ens innova que Teresa va viure a casa dels seus pares «més de quinze anys»[8], cal deduir que, seguint les fonts impreses, Teresa tindria quinze anys ben complerts quan va entrar al monestir en qüestió. En Mayolas reconeix ensems que «és de coneixement universal que la salut de Teresa de Jesús passà per etapes molt precàries en la seva joventut», que «als setze anys patia desmais» i que «va caure greument malalta i que va romandre tres mesos a cal seu oncle en aplicada i profitosa convalescència, com es desprèn del relat dels seus principals biògrafs i del Llibre de la Vida de la santa mateixa»[9] i que jo he exposat prou deseixidament a l'inici d'aquest article.

Com que la malaltia en si mateixa ens podria donar pistes de la personalitat real de la Santa, Teresa ens la descriu per menut i al detall, però, com he ja remarcat, inexplicablement, no ens en dóna la causa, llevat de dir-nos que va ser per raó d'una «mudança de menjars». Jo deia que això m'estranyava moltíssim, perquè va ser, justament, aquesta malaltia la que va fer que Teresa tingués un contacte amb el Més Enllà i amb ens celestials, que van transformar de dalt a baix la seva vida i van esdevenir l'eix i el motor de la seva nova i renovadora espiritualitat. És un silenci colpidor. Almenys, a mi em colpeix que no en digui absolutament re, sobretot per les múltiples referències que fa al llarg de la seva obra als temes de la salut i de les malalties, ja fossin propis com generals. Tanta importància va donar a la salut, que En Fernández-Ruiz l'ha arribada a considerar una «precursora de la medicina», en tant que «coneixedora a la perfecció de la medicina de l'època»[10].

Llavors, si parla tan bé de la seva malaltia i de les malalties del seu temps, per què passa de puntetes per sobre de les causes de la sotragada física més demolidora de la seva vida? Per què va canviar els menjars? Què va menjar que l'afectés tant, fins al punt d'arribar a les portes de la mort, traspassar-les i tornar? El silenci dels seus biògrafs primigenis també em sembla sospitós. Passen per sobre de la malaltia, com si es tractés d'un simple constipat. L'esmenten, és clar, perquè no ho poden evitar. Però el fet de no furgar més a fons, quan furgaven en altres àmbits de la seva vida molt menys transcendents, em sembla que amaga quelcom. Quelcom que no es podia dir, perquè, de tan evident com devia ser a l'època, i de tan popular, hauria revelat l'autèntica personalitat de la Santa.

Per això, ni ella ni els cronistes no en fan el més mínim esment. Tot i que les dades són pobres, i En Fidel Sebastián reconeix que «la informació sobre la malaltia és escassa»[11], i que En Miquel Mir accepta que «res no és més difícil de definir que aquesta malaltia»[12], Na María Leticia Sánchez no es pot estar de suggerir que la infecció intestinal que li va causar tants estralls a la salut va ser «provocada per la ingesta de llet i formatge de cabra», que «se li complicà i desembocà en neurobrucel·losi; és a dir, que les bactèries de la llet de cabra penetraren fins al sistema nerviós central»[13]. I del mateix parer són l'Ángel Fernández, que veu en la Santa els símptomes d'una brucel·losi o febre de Malta, per culpa de la «segura ingesta de llet de cabra»[14], i En Senra, que també considera que «Santa Teresa ha pogut patir aquesta malaltia»[15]. De fet, Na Sánchez creu que va patir-la perquè «prenia formatge i llet de cabra procedents del ramats de cabres de la seva mare de Gotarrendura», ja que «Àvila era una de les zones amb més producció de llet de cabra, i una de les zones amb l'índex més alt de brucel·losi»[16].

Però, aquí sorgeix un nou problema, puix que, si Teresa no era castellana, no vivia a Àvila i la seva mare, en tant que aristòcrata vinculada a la reialesa catalana, no tenia ramats de cabres, la probabilitat que s'infectés per la llet de cabra cau categòricament en picat. I caldria cercar-ne les causes cap un altre costat. Que Teresa no va néixer a Àvila ni podia ser castellana no és tan sols una conjectura meva, ans també ho exposen alguns relats oficials, que han passat la corresponent supervisió de la censura d'estat. Aquest és el cas sorprenent de l'obra d'En Jeroni de Sant Josep Historia del Carmen Descalzo, publicada a Madrid, al 1637, amb totes les llicències i censures reials i eclesiàstiques estampades a les primers pàgines[17]. Doncs, bé: aquí, al capítol primer del Llibre Segon, que descriu la «Pàtria, Pares i Noblesa de la Nostra Mare Santa Teresa de Jesús», se'ns explicita que va néixer en una «Ciutat antiga i noble d'Espanya», que va ser «fundada (segons diverses tradicions)», ni més ni menys que «pels Fenicis»[18].

Això ens situaria de ple en una ciutat catalana, molt probablement Barcelona, ja que, com assegura En Sanpere i Miquel, «pocas vegadas s'ha vist contradit lo fet de que los pobles que per tradició se dihuen fundats per Hércules no sigan originariament una colonia fenicia; donchs aquest es pera nosaltres lo cas de Barcelona, qual orígen heracli es

ben sapigut, tant, que fins arribá á esculpirse en lápidas»[19]. Com que En Sanpere i Miquel postulava que era «Hèrcules, lo deu nacional dels fenicis»[20], en haver estat Barcelona fundada per Hèrcules, segons defensaven certs historiadors del XVII[21], just en el moment en què s'escriuen les biografies de Santa Teresa, la Ciutat comtal havia de ser, per tant, una ciutat fenícia. I, aleshores, si Teresa de Jesús va poder néixer a Barcelona, perquè hom la creia fundada pels fenicis, baldament fos una creença fonamentada en la tradició, tornaríem a parlar de la barcelonina Teresa de Cardona.

Però, fins i tot, encara que creguéssim que Teresa era la Teresa castellana que se'ns assegura que fou, resulta que ella mateixa ens indica que la malaltia va ser per culpa d'una «mudança de menjars», cosa que tampoc no fa sentit si a casa seva prenia llet i formatge de cabra, com segurament faria, dels ramats que tenia la seva mare. Prendre formatge i llet a casa i prendre'n també al convent, com és ben fàcil de capir, no suposa, ni de lluny ni de prop, cap canvi en la seva dieta. Cap ni un. Ultra això, el sol fet que Teresa reconegui la causa de la seva malaltia vol dir que n'era plenament conscient. Que sabia a la perfecció que allò que havia menjat li havia produït els estralls que li va produir. Cosa no sempre fàcil de saber si es tracta d'una infecció de quelcom que menjava tot sovint, fins i tot abans que li fes mal. Per això el doctor Sánchez-Caro se sorprenia d'aquesta coneixement tan precís de la Santa sobre l'origen del seus mals, i escriu: «Ella mateixa, en una intuïció genial, atribuí la seva malaltia al canvi d'alimentació»[22].

Per més visions celestials que tingués Teresa, per més missatges que rebés del Més Enllà, a mi se'm fa molt estrany que pogués endevinar intuïtivament la causa d'aquesta infecció, sobretot perquè la provoca un bacteri, que passa del tot imperceptible a l'ull humà, i que triga entre alguns dies i mesos a manifestar els primers símptomes[23]. A més a més, és molt possible que ella no fos l'única monja del convent a menjar formatges i llet i que, en conseqüència, tampoc no fos l'única a qui afectés el bacteri. Ella, atesa la notorietat de la contaminació, ho hauria remarcat en algun dels seus múltiples escrits, ben segur. Tampoc no en comenta absolutament re. Però, en canvi, si el mal fos provocat per quelcom que va menjar durant un temps perllongat, que no se li posava bé, però que, tot i així, continuava menjant, per tossuderia, rebel·lió, fe extrema o automortificació, això explicaria el seu sentit de culpa i, de retruc, que fos tan conscient del que tenia i de què ho havia provocat. I, fins i tot, en tindria consciència si la malaltia i els dolors contrets no li provinguessin de menjar, sinó de quasi no menjar gens. Perquè el que ella diu que la malaltia li va causar la «mudança del menjars» tant es pot interpretar en el primer sentit com en el segon. És a dir, que el «mal de cor» tant li podia provenir de no menjar aliments normals com de no menjar quasi re. O de totes dues coses alhora.

A més a més, les ponderacions anteriors em porten directament a una nova consideració: una infecció d'aquesta mena, motivada per una ingesta necessària per a l'alimentació bàsica i la supervivència diària de Teresa, li hauria produït una malaltia inesperada, involuntària, i no pas volguda o buscada per ella, com sembla que es pot deduir si rellegim amb molta cautela els seus escrits. Els he adduït al començament per centrar el tema. I ara els recuperaré per ajudar a entendre millor el sentit de culpabilitat de Teresa en el cas crucial de la seva malaltia intestinal. Si ens hi fixem bé, veurem com escrivia, davant del seu incomportable dolor, que el parer dels metges tant se li'n donava. I tot seguit subratllava que «desto se me daba à mi poco, los dolores eran los que me fatigaban, porque eran en un sèr desde los pies hasta la cabeza; porque de nervios son intolerables, segun decian los Medicos, y como todos se encogian, cierto que si yo no lo huviera por mi culpa perdido, era recio tormento». És a dir, que el seu ésser ?o sigui, el seu cos? li feia tant de mal, del cap fins als peus, que, si no l'hagués perdut per la seva culpa, no ho hauria pogut suportar. Tornem-hi: Teresa reconeix que el fet que ella provoqués la seva malaltia, per alguna mena d'acció alimentària que no comenta, la va ajudar a suportar-la.

El concepte de «culpa», passat per alt per tots els metges, estudiosos i biògrafs que he llegit fins avui, em sembla crucial i el considero la clau de volta de tot plegat, perquè ens indica que Teresa, per culpa d'haver menjat alguna cosa per voluntat pròpia, o de quasi no haver menjat re també per decisió personal seva, segurament durant un temps prou considerable ?raó per la qual parlava de la «mudança dels menjars»?, va emmalaltir de «mal de cor». Va caure malalta per alguna cosa produïda als intestins. I encara que la simptomatologia pugui ser idèntica o semblant a la brucel·losi, provocada per la llet de cabra, aquesta no en pot ser la causa: perquè no hi pot haver culpa en el fet d'alimentar-se. I encara menys si no sabia que el que menjava era tòxic o estava contaminat. I sobretot tampoc no hi pot haver culpa si parlem del fet de beure llet de cabra, atès que «beure llet de cabra ha estat quelcom habitual per les gents d'Àvila, sobretot al medi rural»[24]. I menys culpa encara pot haver-hi si parlem d'una malaltia endèmica a la província on vivia, car «Àvila era una de les zones amb major producció de llet de cabra, i una de les zones amb l'índex més alt de brucel·losi»[25], que molta gent devia patir gairebé indolentment. I jo crec que sense voluntat de contraure la malaltia no hi pot haver culpa de cap manera. Ni pels avilesos del moment, ni per Santa Teresa.

Llavors, per què s'oculta l'origen de la malaltia? Una cosa em revé a la ment, que ja havia indicat tot just a l'inici d'aquest estudi: com que no podem lligar la infecció a cap tema de fe ni a cap dogma catòlic que obligués a silenciar-la, jo ponderava que havia estat obliterada a consciència pels censors, perquè delatava alguna cosa altament significativa i reveladora de la biografia de la Santa que s'havia d'ocultar per raons d'estat. Si Teresa de Jesús era Teresa de

Cardona i aquesta, de jove, s'havia dit Caterina, ¿podríem trobar quelcom en la Teresa d'Àvila que Caterina de Cardona hagués dut a terme de manera estentòria i d'abast popular també a la seva jovenesa? Alguna cosa, tal vegada, relacionada amb els dejunis, les abstinències i una dieta diferent, que li va provocar la patologia intestinal, l'afàgia, els vòmits, la desnutrició, els desmais, la paràlisi muscular i, finalment, la mort aparent durant els quatre dies que la va patir. I, és clar, alguna cosa feta a consciència, volenterosament, i que després li pogués causar sentiment de culpa? ¿Va dejunar en excés, Teresa, en algun moment de la seva adolescència, motivada per un excés de zel? Va patir gana o desnutrició? ¿Va menjar alguna cosa rara que li pogués produir les molèsties i els dolors que li va produir al ventre? Hi ha alguna dada a la seva biografia que ens ho pugui fer suposar? Per dilucidar-ho cal que ens tornem a rellegir els textos encara amb més atenció i cautela.

En repassar de nou el llibre de la seva Vida, veiem que hi narra: «Quan veia els martiris que per Déu els Sants passaven, em semblava que compraven molt barat l'anar a gaudir de Déu, i desitjava jo molt morir així»[26]. Per la qual cosa, amb el seu germà, concertaven «anar a terra de Moros, demanat per amor de Déu, que allà ens escapcessin». Però, com que va veure que «era impossible anar on em matessin per Déu, ens ordenàvem ser ermitans, i en una horta que hi havia a casa procuràvem, com podíem, fer ermites»[27]. I, tot seguit, insisteix que «gaudia molt quan jugava amb d'altres noies a fer monestirs, com si fóssim monges, i jo em sembla que desitjava ser-ho, encara que no tant com les coses que he dit»[28]. Si recapitulem, veiem que Teresa tenia, ja des de molt joveneta, una predilecció, encara que fos lúdica o il·lusòria, per l'autoimmolació, car volia que la decapitessin per amor a Déu. I com que no veia la manera de passar a terra de moros per morir-hi en sacrifici diví, jugava a ser ermitana, a fer de monja i a crear monestirs.

Ara bé: és de tothom sabut que Teresa, amb el pas del temps, va ser monja i va bastir monestirs. En aquest cas és pot dir que els jocs van ser més que jocs. Van ser una projecció cultural i espiritual de la seva existència. Més que jocs, van ser una premonició vital. Teresa jugava a ser monja i va ser monja. I jugava a crear monestirs i va fundar monestirs. Però també jugava ser ermitana. I, que sapiguem, no en va ser. I això que ella confirma amb convicció que no desitjava tant fer monestirs i ser monja com ser ermitana i donar la vida per Déu. Llavors, Teresa va ser o no va ser ermitana? O dit d'una altra manera: va ser ermitana abans de fer-se monja i restar sotmesa a les normes de la comunitat monacal? Ella no ho diu enlloc. Passa d'assegurar-nos que jugaven al que jugaven a dir-nos que va fer molta amistat amb una germana més gran que ella i amb una parenta que no la va dur gaire per bon camí, perquè li feia valorar més les coses de la vida i de la bellesa corporal que les de l'ànima. I, a petja seguida, ja narra que, en veient-ho, el seu pare la va fer entrar «en un monestir que hi havia en aquest lloc»[29]. I això és tot, abans que caigués greument malalta.

Ni el Pare Ribera, ni fra Lluís de Lleó, no en diuen absolutament re. Però el Mestre d'Àvila, ultra explicar el que ara ja sabem que Teresa desitjava patir martiris pel seu Déu, rubrica que «també féu actes heroics d'amor a Déu»[30], però, sorprenentment, no n'esmenta cap. I això em torna a fer sospitar que potser alguna d'aquelles heroïcitats juvenils va ser més sonada del compte i va caldre esborrar-la diligentment. Però no la van obliterar del tot, perquè és finalment el Pare Yepes qui ens aporta una informació capital. És ell qui ens revela que Teresa, en realitat, no tan sols jugava a fer ermites, sinó que va començar «a donar mostra com el Senyor l'escollí per mitjancera (com després succeí) per renovar les antigues ermites dels ermitans del Carmel»[31]. I assevera que tots els desitjos que Teresa va tenir de noia, «degueren ser ben de veres: puix tots els veié després acomplerts»[32].

Per tant, ara podem dir que el desig de ser ermitana també el va acomplir. Per això En Yepes subscriu que «fou després no solament Monja, sinó ermitana»[33]. I, baldament asseguri acte seguit que, «veritablement els monestirs que ella fundà, i de la manera que hi visqué, fou més d'ermitans que no pas de monges», perquè, al capdavall, «entre els monestirs dels religiosos veiem que hi ha cases d'ermàs, amb aquella perfecció, esperit i penitència que visqueren antigament els pares d'Egipte i Palestina»[34], en realitat, ni les ermites van ser mai esplugues per a anacoretes, ni els monjos carmelites no van viure al desert com els eremites egipcis o palestins. Jo entenc, conseqüentment, que cal interpretar l'afirmació d'En Yepes que Teresa va «ser ermitana», no només pel fet de viure en un petit cenobi o ermita, com faria després en la seva maduresa, amb la fundació de convents de carmelites descalces, sinó, fonamentalment, perquè havia d'haver fet vida eremítica, en soledat, en una cova o en un lloc apartat i desert com els anacoretes veritables, que ella tant admirava i deia que volia imitar. I ho va fer com una gran heroïcitat, que postil·lava el Mestre d'Àvila.

Tanmateix, com que, en aquest particular del futur eremític de Teresa, En Francesc de Santa Maria diu exactament el mateix, amb les mateixes i idèntiques paraules[35], em fa l'efecte que els textos de tos dos cronistes ?el d'En Yepes i el d'En Santa Maria? responen a un mateix patró censor, imposat amb tota la força del control que s'exercia sobre el llibre i la impremta, que ja ha refós en un de sol, dos moments de la vida de la Santa: un de primigeni, on Teresa va fer actes heroics com a eremita, a imitació dels antics pares d'Egipte i Palestina, i un altre, de més tardà, on certament va fundar petits monestirs per al retir i l'oració. Però, realment, Teresa va arribar a ser una anacoreta abans de fer la seva professió com a monja carmelita, o són elucubracions meves, sense cap fonament documental?

El capítol XIII de la Vida, Teresa el dedica a donar consells «per a algunes temptacions que el dimoni sol posar algunes vegades»[36]. I llavors l'inicia comentant que «m'ha semblat dir algunes temptacions que he vist que es tenen als principis (i algunes n'he tingut jo), i donar alguns avisos de coses que em semblen necessàries»[37]. És a dir, que Teresa, exposarà algunes temptacions que va tenir al començament de la seva vocació religiosa ?que es va donar, com tothom sap, a la seva joventut? i mirarà de donar algun avís perquè les seves noves seguidores no cometin els mateixos errors. I bo i que assegura que algunes temptacions les ha vistes, sense especificar si en ella o en certes religioses, d'altres, en canvi, ens assegura amb totes les lletres que les ha tingudes ella mateixa. I crec que, en certs casos concrets dels exemples que dóna, es podria deduir que ens parla d'experiències pròpies. Com que ella ja ens ha exposat que de joveneta volia ser una màrtir de Crist i morir per ell, ara, quan relata que li «sembla supèrbia tenir grans desigs, i voler imitar els Sants i desitjar ser Màrtirs»[38], és més que evident que parla d'ella. De les temptacions que ha tingut i que, amb el temps, més que actes d'amor a Déu, els considera pecats de supèrbia. Per això, a petja seguida, comenta que «les coses dels Sants són per a admirar, mes no per fer-les els qui som pecadors». I com que parla de la pròpia experiència, escriu: «Això també ho dic jo, mes hem de mirar quina [cosa dels Sants] és d'espantar i quina d'admirar». I rebla: «Perquè no seria bé si una persona prima i malalta es posés a [fer] molts dejunis i aspres penitències, i se n'anés a un desert, on no pogués dormir ni tingués què menjar, o coses semblants»[39]. Sembla com si ens volgués dir que, als començaments de la seva vida, va cometre l'error de fer coses que pertocaven als Sants i no a una mortal com ella. I reconeix que es tracta de quelcom que no havia d'haver fet i, per això, recomana vivament que no cal anar-se'n a un desert, fer-hi dejunis excessius i aspres penitències, sense ni dormir ni menjar per demostrar l'amor a Déu. Amb les quals paraules Teresa sembla que ens estigui assegurant que ella, de joveneta, se'n va anar en un lloc apartat i desert a fer-hi dejunis desmesurats i penitències extremes. Però ho va fer realment? O tornem a parlar de suposicions i conjectures?

Doncs, bé: mentre mirava de trobar algun nou rastre textual, llegint llibre rere llibre, que em permetés donar sentit als meus pressentiments, he anat a espetegar a l'obra de fra Nicolau Cornet, La Fuerte Judith de España, Santa Teresa de Jesús, editada a València al 1771. I quina no ha estat la meva sorpresa quan trobo que s'hi diu que Teresa, després de morir la seva mare, «apartà de si tot allò terrenal i aprofundí en el coneixement propi, no menys que un Jacob als boscos de Palestina, [o] com Macari en els de Síria»[40]. Encara que explícitament el text no compari Teresa amb Jacob o Macari, el fet que digui que va fer com ells ?que van ser dos anacoretes que van viure al desert?, ja deixa intuir quelcom. Quelcom que, més endavant En Cornet torna a abordar per fer-nos ara ja totalment conscients que, Teresa, poc després, «considerant un mal segur, al mig del segle, el tresor de les seves virtuts, fugí al desert com la [dona] de l'Apocalipsi, on Déu li havia previst el seu lloc. Veient que el món, per atreure cap a ella els seus infeliços amadors, els ofereix en copes d'or les immundíssimes aigües dels seus delits, cercà el lloc més amagat, com la d'Israel [és a dir, com Judit], on pogués sojornar tancada»[41].

No hi fa re que, a petja seguida, se'ns digui que aquest lloc més amagat fos el convent de l'Encarnació d'Àvila[42], perquè, d'una banda, i com ja he dit abans, un convent no és una cova per a anacoretes i, de l'altra, perquè el text la compara amb la dona de l'Apocalipsi, que «va fugir cap al desert, on té un lloc preparat per Déu, perquè l'alimentin allà mil dos-cents seixanta dies»[43], i amb Judit, que, després de perdre el marit, «s'havia fet com una mena de cabana sobre el terrat de casa seva; s'havia posat un sac als lloms i portava tothora el vestit de dol». És aquesta Judit que «d'ençà de la seva viduïtat dejunava cada dia», llevat dels dies que la llei no l'hi permetia[44]. I si fem cas del que ens reporta En Bartolomé Sánchez, Judit també «passa les nits en oració i mortificació, vesteix cilicis cruels i viu una vida d'Anacoreta»[45]. Però el que identifica encara més Judit amb Teresa és que també, en la seva soledat, podia «comunicar amb Déu en continus exercicis i oracions. Allí tenia dipositada tota la seva ànima i els seus devots entreteniments amb el seu Estimat, i des d'allí pujaven les seves castíssimes oracions, que portaven els sospirs del seu Poble fins al Tron de l'Altíssim»[46]. Arribats aquí, doncs, i amb tot això en ment, sembla més que palès que el que ens volia dir En Cornet és que Santa Teresa, abans de fer-se monja, i, sobretot després de perdre el seu marit, ara per fer el seu dol personal, ara per evitar els futurs pretendents i aprofundir en les pròpies virtuts espirituals, se'n va anar a fer d'eremita i «fugí al desert». I, allà, en un lloc amagat, ben sola, com Jacob als boscos de Palestina o Macari en els de Síria, va viure penitent i en contacte directe amb Déu, mercès a les seves devotes oracions.

La vida eremítica de Caterina de Cardona i la seva terrible malaltia

Per tant, i tal com jo intuïa, Santa Teresa, en un moment precís de la seva vida, anterior a la professió religiosa, i després de quedar-se vídua, se'n va anar a fer d'eremita solitària, en algun lloc desert. És possible que les biografies ajuntin aquesta fugida al desert i la confonguin amb l'intent de fuga que va assajar amb el seu germà tot just d'adolescent. Certs aspectes textuals m'ho permeten sospitar. És possible, així mateix, que, com que les dates del relat i els anys de la Santa han estat retallats a gratcient, aquest episodi de la seva vida s'hagi volatilitzat per exigències del guió. Però, quines eren aquestes exigències tan rigoroses que no permetien explicar que Teresa, durant un temps determinat de la seva joventut, se'n va anar a fer d'anacoreta en un lloc remot i acabin barrejant aquesta dada amb la de Teresa i el seu germà jugant a fer d'ermitans? Llavors, puix que l'Església i la Monarquia espanyoles volien

desvincular, com hem vist, Teresa de Jesús de Caterina de Cardona, ¿podria ser que s'esborrés aquest passatge precís de les biografies teresianes, perquè, igualment, no es pogués relacionar mai més, ni remotament, els fets de Santa Teresa amb els fets de Caterina? Quins eren, doncs, aquests fets que podien haver posat tan nerviosos els censors perquè els obliteressin compulsivament i metòdica de totes les seves biografies? És molt senzill. Fem un cop d'ull a la biografia de Caterina de Cardona, mirem què va passar a la seva adolescència i ponderem si pot tenir alguna relació amb el que va viure Santa Teresa.

Entre les diverses biografies redactades per glossar la vida de Caterina de Cardona, la de fra Francesc de Santa Maria és, de totes les que he pogut llegir, una de les més prolixes i que ens dóna més riquesa de detalls. I és la que faré servir tot sovint, amb l'ajut d'altres cròniques, per il·lustrar els exemples que seguidament n'extrauré amb objecte de construir el que podia haver estat el passat esborrat de la fugida al desert de Santa Teresa.

Per començar, En Roque Alberto Faci ens reporta que Caterina, «des de la seva tendra edat cresqué amb un gran desig d'absentar-se de casa dels seus pares i anar on sola pogués gaudir de Déu»[47], dada que concorda amb els intents de fugida de Teresa també de casa dels seus pares[48]. I Caterina ho va poder materialitzar, car, després de casar-se i que se li morís el marit[49], se n'anà «a un erm, en una part molt amagada, per no ser coneguda ni trobada de ningú»[50]. En Santa Maria, en additament, subratlla amb èmfasi que Caterina «fou la primera Anacoreta Espanyola», i que, com a tal, «fou la primera que, trencant per les soledats d'Espanya amb ànim heroic, les il·lustrà com la gran Magdalena les de França i l'Egipciaca les de Palestina»[51].

Caterina de Cardona, fent penitència a la seva cova com a monjo carmelita
(Museo de Santa Teresa, Pastrana)

Conformement, també llegim que Caterina, als qui encara no havien nascut, «volgué ensenyar-los amb quin fervor havien de començar les seves lluites si volien assolir el llorer de la perfecció. I entenent que en la mort del cos hi havia la vida de l'ànima, així s'armà contra ell talment contra enemic mortal»[52]. Amb aquest fi, «caminava descalça sobre argelagues i altres mates aspres i espinoses»[53] i es castigava el cos durament, no només amb dejunis extrems sinó també deixuplinant-se sense aturador. En Faci assegura que «les disciplines eren amb una gran cadena i duraven moltes vegades dues hores o una hora i mitja»[54]. I ho feia «cada dia o la majoria dels dies»[55], cosa que, amb la pèrdua de sang que una mortificació així comportava, encara la devia debilitar moltíssim més. Na Catalina Uribe, que ha escrit una tesi doctoral sobre la importància de la sang i la seva simbologia als temps medievals, ens recorda que hi ha «una hagiografia jesuïta de Catalina [de] Cardona que arriba a comparar la seva gruta a un escorxador, una carnisseria, per la gran quantitat de sang que en cobreix les parets»[56].

Era tanta la seva devoció eremítica i el ressò popular que havia assolit, que En Faci la bateja amb el mític nom de «Fènix dels Deserts d'Espanya»[57]. I, com que «Fènix» és també una «persona o cosa única per la seva excel·lència»[58], tornaríem a tenir que Caterina és l'anacoreta per excel·lència. Per tant, tenim que mentre, al segle XVIII, s'esmenta Teresa de Jesús com la «Judit d'Espanya», als segles XVII i XVIII hom considerava alhora Caterina de Cardona la primera anacoreta hispana, que, per la seva gran fama i excel·lència, i per ser-ne precisament la primera, també es podria considerar «l'Anacoreta d'Espanya», que, com és obvi, és sinònim de «Judit d'Espanya». No sé si l'analogia ja era volguda a l'època, però avui dia, mirant-ho amb la perspectiva que ho podem mirar i escrutar, i tenint en ment tot el bagatge històric que acabem de capir, la identitat entre l'una i l'altra és prou més que transparent.

A més a més, En Santa Maria subscriu que «l'abstinència [de Caterina] fou tal que podria donar nom a l'Ermità Paulo»[59], que era un anacoreta famós que va viure en una muntanya prop de Nàpols[60]. I hi afegeix que, un cop Na Cardona es va acabar les poques existències que tenia a mà ?concretament, tres pans?, «escollí per sosteniment les herbes del camp, no pas cuites, sinó crues, pasturades de la terra mateixa com una ovella, a fi de donar feina al seu cos i satisfacció a la seva l'ànima amb una humiliació tan singular. Tot l'any era uniforme de dejuni, sense diferenciar temps de temps. I ella testificà després al Venerable germà Fra Bartomeu del Santíssim Sagrament, que havent menjat tan regalades menges en Palaus tan opulents, cap no arribà a la suavitat i dolçor que Déu li posà en aquelles herbes»[61]. En Faci postil·la que, durant aquest retir, «no tenia cura del que havia de menjar, ni temia els perills que li poguessin esdevenir»[62]. I, així, de dejuni en dejuni, una fam terrible la va assaltar. El Pare Santa Maria ho explica amb tots els ets i uts: «Li donà Déu un dia la devoció d'experimentar la fam que Crist Senyor Nostre patí al desert, després dels quaranta dies. Li ho concedí Sa Majestat, i fou tan rigorosa, que l'obligà a seure; i arrambada a una Creu, defallint, deia: Senyor, jo moro si no em remeieu. Arribà a ella, en aquesta ocasió, un carreter (degué ser, sens dubte, un Àngel, perquè era molt lluny del camí), i, veient l'Ermità [perquè Caterina vivia disfressada d'home] tan traspassat, li preguntà què tenia. Respongué: Moro de gana». El carreter li va dur quelcom per menjar, però al cap d'uns dies, novament, «li tornà a assaltar la fam amb tant de rigor, que, girats els ulls al Cel, digué: Ja Senyor això és acabat si tu no em remeies»[63].

Continua exposant-nos el Pare Santa Maria que «els tres anys que [Caterina] estigué en aquesta soledat abans de ser coneguda, fou aquesta la seva manera d'abstinència»[64]. Tot i amb això, sembla que menjar herbes, malgrat la ja paupèrrima aportació alimentària, no era prou abstinència per a ella i «quan la volia estrènyer més, treia les herbes, no més regalades que les que menjaven els rucs: perquè no n'hi havia d'altres, ni ella les cercava»[65]. El Pare Joan de la Misèria ho puntualitza prou bé, car relata que la Mare Cardona «m'explicava amb esperit fervorós que, moltes vegades com si fos una ovella, amb la boca mateixa, pasturava per terra i menjava herbes; les que ella coneixia que eren bones de menjar. I deia que quan posava la boca a terra per mossegar les herbes, li donava un gran plaer i contentament de veure's, com un animal, pasturar i menjar les herbes per menystenir el seu cos»[66]. Per això, En Faci també matisa que «s'alimentava només de les herbes del camp i d'arrels», però que, tot sovint, «no tenia de res»[67].

Per acabar, sabem que les penes i els treballs fruit dels dejunis rigorosíssims i de la ingestió continuada d'herbes li van provocar una gran feblesa i van castigar-li asprament el cos: «Les asprors amb què el nostre Ermità castigà el seu cos immaculat foren iguals a la seva abstinència»[68], advera el Pare Santa Maria. Que, com a conseqüència de tot plegat, rebla: «Una vegada, trobant-se tan malament, pensà que era la seva hora darrera»[69]. I és exactament la mateixa dada que En Faci també corrobora: «Després dels anys que s'estigué en aquella cova [...], li donà Déu una malaltia molt gran, de què pensà morir»[70]. I això és també el que ens diu En Bernat de Fenollar a Lo Procés de les Olives i somni de Joan Joan, car hi assegurava ?com ja hem copsat? que un excés de dejunar provocava el «mal de cor» i tot un gavadal d'estralls a la salut. Ara sabem que el «mal de cor» va provocar a Santa Teresa una malaltia tan greu, que els metges la van donar per perduda i al cap de poc va estar a les portes de la mort. I ara, també, mercès a una biografia de Caterina de Cardona, publicada sense el nom de l'autor a Tolosa al 1703, som coneixedors que aquesta dama, també tingué «una gran malaltia», que l'atacà d'una manera «tan violenta, que els Metges havien temut per la seva vida»[71]. El mateix llibre recull en un altre capítol que aquesta «tan gran malaltia», com que li «augmentava cada dia», al final «fou vinguda a un tal estat, que la devota fou a punt de perdre l'ànima»[72].

Si recapitulem, ens adonem que Santa Teresa va estar una temporada indefinida fent d'eremita en un lloc apartat. El Pare Yepes ens recorda «els grans fervors i extrems de penitència amb què [Teresa] castigava el seu cos»[73], dada que no relata ni la mateixa Santa, però que ens suggereix un retir amb dejunis extremats. És el retir que, d'una faisó molt dissimulada, ens explica Teresa a la Vida, on, com acabem de veure, de joveneta va fer uns dejunis extrems i una penitència molt aspra en un lloc desert i apartat. Així, En Nicolau Cornet la bateja, per raó d'aquest retir i abstinència, com la «Forta Judit d'Espanya», car Judit també s'havia retirat en soledat a resar i a fer dejunis extrems. I acabem de veure com Caterina de Cardona també es retira sola en un indret deshabitat, on viu en una cova, menjant només herbes i arrels, en un dejuni tan desmesurat com perillós per a la seva vida. Caterina, ens diuen els seus cronistes, va extremar tant aquesta abstinència que va estar a punt de morir. I Teresa va estar també a les portes de la mort, per una malaltia que, com hem vist, va ser provocada per una dieta concreta que va afectar-li durament l'estómac, i ella mateixa afirma que va ser per culpa «de la mudança de menjars»: cosa que es pot relacionar directament, ara que ja sabem que Teresa era Caterina de Cardona, per una ingesta excessiva d'herbes i arrels, acompanyada pels trastorns ocasionats per la manca tan continuada de menjar i la pèrdua abusiva de sang.

De fet, després d'haver llegit els fragments de la biografia de Caterina que ens parlen de la vida eremítica que va portar i de la seva alimentació miserable, podríem dir que som davant d'aquella episodi de la joventut de Santa Teresa que la censura ha retallat de la seva Vida i escrits. Caterina fa una abstinència i dejunis més que extremats i menja herbes i arrels que, com tothom sap, poden danyar perillosament l'estómac del més valent; raó per la qual va estar a punt de morir. I Santa Teresa va fer també d'eremita, va fer dejunis excessius i va menjar alguna cosa que li va produir uns problemes intestinals greus. O va menjar tan i tan poc, que el dejuni extrem li podia haver provocat també un defalliment vital i, per aquest motiu, també va estar a les portes de la mort. Si no sabéssim que tant l'una com l'altra eren la mateixa anacoreta i la mateixa persona, ara ens semblarien unes coincidències extraordinàries i només explicables a través d'un miracle. Però no passaríem d'aquí. Diríem que les monges d'aquell temps ja tenien aquestes coses: dejunaven, resaven, emmalaltien, morien. I giraríem full, com si re. El fet que la llengua de Santa Teresa delati tantes catalanades em va fer sospitar que érem davant d'una escriptora catalana, una monja de València o Barcelona. En Mayolas la va identificar amb Teresa de Cardona. En Felip Rodríguez va corroborar que es tractava de Caterina de Cardona, perquè aquest era el seu nom de pila. I ara acabem d'adonar-nos com la vida eremítica d'aquesta beata catalana s'acobla amb tota la minuciositat del món a la vida eremítica que la censura ha esborrat de la vida de la Santa.

Però no ho ha esborrat del tot. Afortunadament, n'han quedat traces que permeten conjecturar que els dejunis de Caterina de Cardona en una cova podrien ser els dejunis primerencs de Santa Teresa. Els he recollit i mostrat aquí. Però els dejunis sempre els du a terme Caterina. Així mateix, a la Vida oficial de la Santa, escrita per ella o no, tot i que hi trobem reverberacions de dejunis semblants, són atribuïts tothora a Teresa. Nogensmenys, i com a dada indicativa que l'una i l'altra monja eren la mateixa dona, he localitzat un romanç del segle XVIII on trobem narrada quasi fil per randa la vida de Caterina de Cardona, però aquí la dama que, després que se li morís el marit[74], fuig al desert, s'instal·la en una cova, menja herbes com una bestiola i realitza dejunis extrems, es diu ni més ni menys que

«Teresa»[75]. El text exposa que

«Ya dixo el primer romance
como se quedò metida
Doña Teresa en la Cueva,
del mismo Dios assistida,
despojada de sus galas,
de un tosco sayal vestida.
Yà de Dios arrebatada,
no quiso mas compañia
que un Divino Crucifixo,
calavera, y disciplinas,
un libro, y una corona
de muy agudas espinas.
Siempre estaba en oracion,
ayunaba cada dia,
y à la hora de comer
salìa al campo, y pacìa,
como bruto irracional,
las yerbas que en él havia»[76].

No costa gens d'adonar-se que, malgrat que el romanç ens digui que es tracta d'una tal «Teresa Ribera», i que s'escau entre Salamanca, Sierra Morena i Còrdova[77], som davant dels fets famosíssims i coneguts arreu de Na Caterina de Cardona, que ara ja sabem que es deia Teresa de nom religiós. Raó per la qual la protagonista del romanç també es diu Teresa. I si li afegeixen el cognom «Ribera» és senzillament perquè hi ha una branca dels Enríquez que emparentarà amb els Ribera. I, llavors, si Santa Teresa, com defensem, és una Cardona-Enríquez, aleshores també pot ser anomenada ?sobretot per la censura de torn? com a «Teresa Ribera», perquè, just a l'època en què s'imprimeix aquest romanç, també vivia Na Catalina Fernández de Córdoba-Figueroa i Enríquez de Ribera, «una descendent llunyana d'aquell Pietro Cardona, marchese di Plego, nebot del Gran Capità»[78], casada amb En Lluís d'Aragó, duc de Sogorb i de Cardona[79]. Per tant, d'una banda, com era de preveure, estava vinculada a València per mitjà del casament amb un duc de Sogorb, i, de l'altra, era descendent del Gran Capità, que ara ja sabem que és En Joan Ramon Folc IV de Cardona, el pare de Teresa de Cardona.

És aquesta Teresa del romanç, doncs, la que va portar una penitència i vida anacoreta tan extremada que «solo pudo competirla/ la Egypciaca, y Magdalena»[80]. Conseqüentment, si Teresa fos Caterina de Cardona, ara també entendrem que el Pare Santa Maria, en parlar de la vida eremítica d'aquesta beata catalana, relati que va il·lustrar les seves soledats «com la gran Magdalena les de França, i l'Egipciaca, les de Palestina»[81]. És a dir, que si Teresa és comparada a Magdalena i l'Egipciaca i Caterina de Cardona també, és que les seves vides es tornen a creuar. De la mateixa manera que es creuen si ens adonem que aquesta Teresa del romanç valencià, a més d'un crucifix, les deixuplines i un llibre, va tenir per especial i extraordinària companyia una «calavera». La mateixa calavera, el mateix crucifix i el mateix llibre amb què es pintada tot sovint Santa Teresa en alguns dels seus retrats.

Santa Teresa, d'En Peter Paul Rubens, amb la calavera, el sant crist i el llibre. Oli sobre taula vers el 1610 (Museu Boijmans Van Beuningen, Rotterdam)

Santa Teresa, d'En Josep Ribera, amb el llibre i la calavera, vers el 1640 (hoyesarte.com)

Com podem veure, els fets entre l'una i l'altra són tan sorprenentment semblants que, àdhuc, «la beatificació de Caterina de Cardona comença després de la seva mort, però queda després suspesa del tot»[82], no sabem ben bé per quina raó. Els seus seguidors, fins i tot, van mirar de canonitzar-la, però tampoc no se'n van sortir. «Caterina de Cardona assolí una reputació de santedat notable i fins al segle XVIII els seus aduladors intentaren canonitzar-la»[83] ?comenta l'Antoine Roullet?. I amb aquest fi, hi ha diverses vides escrites, segurament com a informes, i preservades a la Biblioteca Nacional de España, a Madrid. En una d'elles, el seu redactor, Fra Àngel de Sant Gabriel ens assegura que ha escrit «la informació autèntica de la seva vida per a beatificar-la i canonitzar-la»[84]. El procés es va aturar, curiosament, just al moment que començava la beatificació i canonització de Santa Teresa.

A més a més, totes dues van patir una malaltia gravíssima per raó d'haver menjat alguna cosa, fruit del dejuni excessiu que van practicar. Caterina de Cardona per haver dejunat en excés i haver menjat, com una bèstia salvatge, herbes, herbetes i herbotes. Santa Teresa, com hem acabat d'observar, també va fer d'eremita i va patir uns problemes

gravíssims a l'estómac. Ella mateixa ha escrit que la malaltia va ser per haver canviat els menjars. ¿Volia dir per canviar el menjar casolà per les herbes del bosc i dels erms? No ho sabem. Però va deixar ben palès que va ser per haver mudat el que menjava.

És a dir, que va fer un canvi de dieta i va tenir un greu problema a l'estómac. Si Santa Teresa fos Caterina de Cardona, es podria haver intoxicat menjant herbes i arrels. Doncs bé: quan Na María Leticia va estudiar les causes de la gran malaltia de Teresa de Jesús, ja ens va indicar que havia patit «una infecció provocada per la ingesta» d'alguna cosa, que ella considerava la llet i el formatge de cabra. Fos o no fos així, al capdavall, es tractava d'una infecció. Però, la novetat, que no havia comentat encara, és que la mateixa estudiosa, més endavant, quan recupera de nou la perquisició sobre la patologia de Teresa, subratlla nítidament que la Santa «expressa la dificultat per empassar sòlids, atesa la disfàgia provocada pels tòxics de les herbes»[85]. Que és exactament el mateix que també confirma el doctor Sánchez-Caro, car, en ponderar la impossibilitat que tenia Teresa de prendre res sòlid, innova que era «la seva disfàgia possiblement deguda a la faringoesofagitis que li causaren les pocions de la curandera»[86], que ja sabem que eren elaborades amb herbes. És clar que ni Na María Leticia ni En Sánchez-Caro no exposen que Teresa s'intoxiqués amb unes herbes, perquè se les menjava, sinó perquè, tal com he ja assenyalat, una curandera les hi va donar per purgar-la.

Però, com entra pels ulls i pels sentits, entre menjar herbes i prendre-les infusionades o en apòzemes hi ha tan sols un matís insignificant, que no descarta ni manlleva, tanmateix, el fet cert que Teresa de Jesús també va emmalaltir greument per culpa d'unes herbes tòxiques o dels tòxics d'unes herbes. O que va emmalaltir i unes herbes medicinals, en lloc de guarir-la, van fer que empitjorés molt més. Consegüentment, si la Santa s'hagués intoxicat per culpa d'haver menjat massa herbes, això també explicaria, d'una banda, «clarament, l'existència d'una infecció general», amb la presència «de la seva febre contínua»[87], i, de l'altra, tindria una evident relació amb els «símptomes d'afectació hepàtica, renal i genitourinària»[88], que Teresa descriu en algunes de les seves cartes i que el doctor Sánchez-Caro percep com a seqüeles evidents de la malaltia.

Com acabem de veure, la vida eremítica de Caterina també coincideix amb aspectes de la Santa Teresa anacoreta, ja molt retallats i desvirtuats, però que sabem que va viure. I els dejunis extrems, l'alimentació herbàcia de Caterina, i les pèrdues ingents de sang, amb els continus esmortiments per culpa de la fam i la malaltia gravíssima que va contraure, s'adiuen ensems amb la quasi mortal malaltia de Teresa. Si, com jo vindico aquí, la descripció del seu «mal de cor» correspongués més que a un dolor cardíac, a un dolor terrible a l'estómac, el cercle s'hauria tancat definitivament, ja que, fins i tot, la seva simptomatologia, amb febres, desmais i els problemes intestinals que descriuen certs metges, podrien verament provenir d'uns dejunis ferotges, condimentats tan solament amb herbes i arrels.

El doctor Miquel Maresma, en revisar el que ha escrit Santa Teresa sobre la seva pròpia malaltia, i el que han deixat redactat els biògrafs de Caterina de Cardona sobre la seva alimentació i malaltia posterior, apunta la hipòtesi que «la malaltia de base que tenien totes dues era una anorèxia nerviosa o mental». I això «donaria moltes opcions a la tesi que podria que fos la mateixa persona amb la mateixa malaltia i no dues persones amb la mateixa malaltia»[89]. Pel doctor Maresma, «en aquestes èpoques més antigues, s'amagava aquesta dolença sota l'excusa de pràctiques religioses, en aquest cas el dejuni. I al dejuni prolongat en el temps se li atribuïa una certa espiritualitat; però, sense mesura, pot amagar una anorèxia nerviosa i pot ser causa de molts trastorns digestius com el "mal de cor" que descriuen els textos: nàusees i vòmits, per exemple, per la cetonèmia, i mal d'estómac per l'hiperacidesa amb poc menjar, i aquest mal de cor entès com la defallior per no menjar»[90]. És a dir, que pel doctor Maresma hi ha també una nova manera d'interpretar la malaltia de Santa Teresa i el seu «mal de cor», i és per mitjà de l'anorèxia de Caterina de Cardona. Per ell, com acabem de veure, els trastorns digestius són el «mal de cor» dels textos teresians. Un «mal de cor» fruit del no menjar i que provoca alhora la defallior també descrita. Si ara poguéssim validar, amb nous estudis i argumentacions mèdiques, que tant Santa Teresa com Caterina de Cardona van tenir la mateixa anorèxia, seríem quasi a un pas de la identificació definitiva de les dues monges.

Comptat i debatut, que la Mare Teresa tingués anorèxia, bo i ser un diagnòstic modern, no és ben bé una novetat interpretativa. Una «anorèxia», per bé que «divina», ja va ser apuntada, no tant com a diagnosi clínica, sinó com un suggeriment literari, per la María Mercedes Carrión, que l'enquadrava «dins el marc de la tradició de la literatura espiritual»[91]. I, mentre la Doctora María Teresa Cena també troba que els dejunis purificadors de la Santa i el seu triomf sobre la carn són aspectes indicadors de «la dona anorèxica»[92], Na Patricia Bastida ja considera que «els seus dejunis excessius la condueixen a la malaltia de l'anorèxia»[93]: tres punts de vista que ara ens ajuden a reforçar el criteri mèdic del doctor Maresma i a donar-li, tot i tractar-se d'una hipòtesi, un marge més ample de versemblança i credibilitat.

Per tant, podem continuar defensant que el poc menjar de Caterina i la seva dieta paupèrrima, amb les pèrdues ingents de sang, podien haver provocat perfectament el mal d'estómac de Teresa i els seus trastorns digestius o el «mal de cor» que ella descriu ara i adés. Si el «mal de cor» teresià tingués a veure amb un mal de ventre o amb dolors estomacals,

llavors tot s'entendria molt més i es dilucidaria de bat a bat. Recordem que la Santa escriu que el seu «mal de cor» era tan grandíssim «que posava espant a qui el veia», la qual cosa suggereix que la seva malaltia tenia una visualització externa evident. O dit d'una altra manera: que tenia el cos totalment deformat. En aquest cas, si no m'erro, havia de tenir un cos esquelètic i una panxa immensa. I això li devia donar un aspecte terrorífic. La imatge, l'ha vista amb bon ull clínic el doctor Maresma, que s'apressa a escriure que «quan [Teresa] fa referència concretament al fet que es "veya", podem pensar que tenia "ascitis" (ventre com un nen de Biafra) per la manca de proteïnes principalment»[94]. I tot seguit aporta un nou punt de vista, que s'adiu encara amb una precisió més afinada al que he proposat aquí. És a dir, que Teresa no es va intoxicar amb les herbes i arrels, sinó que «aquestes dolences serien fetes pels canvis metabòlics que provoca el dejuni prolongat i persistent i no pas, necessàriament, per la naturalesa de les herbes o les arrels menjades»[95].

O sigui, que el dejuni perllongat li provocaria una «anorèxia», amb la inflor del ventre i el seu dolor inherent, ja que, a més a més dels vòmits[96], un dels símptomes de l'anorèxia també és el «dolor abdominal»[97], tal com Teresa explica, si tenim present que el «mal de cor» que ella descriu és, precisament, això, mal traduït al castellà. Així mateix, en un correu que, a petició meva, En Maresma em respon per aclarir algun concepte de la seva diagnosi, subratlla de nou que «els dolors abdominals [que patia Teresa] en tot cas seran una conseqüència de l'anorèxia»[98]. S'entén ben bé: l'anorèxia provoca dolors abdominals. Com que, encara, algun metge ha apuntat que la Santa va desenvolupar una «gastritis aguda»[99], cal dir que aquesta també provocaria la «inflamació crònica de l'estómac»[100], «anorèxia, nàusees, vòmits biliosos més o menys repetits, [i] dolor epigàstric»[101]. I això faria que molts metges, fins avui, hagin cregut que Teresa va patir una brucel·losi, perquè els símptomes són molt semblants: «anorèxia, dolor abdominal, vòmit i diarrea o estrenyiment, són algunes de les dolences descrites pels pacients amb brucel·losi si són interrogats curosament»[102], tal com ens ho prescriuen els doctors Luis M. Valdez, Eduardo Gotuzzo i Herbert L. Du Pont.

De fet, si la Santa hagués patit una anorèxia, això voldria dir que el seu estat físic podria haver estat dèbil o molt dèbil. I és precisament així com la descriuen alguns estudiosos moderns, com Na María Leticia, per qui Teresa sofria una «anèmia provocada per la pràctica de les sagnies constants»[103] a què va ser sotmesa, o l'Argimiro Ruano, que pondera que la malaltia de Teresa «donà origen a una caquèxia anèmica de què tota la vida se'n va ressentir»[104]. I, així mateix, el doctor Senra opina que va patir una «anèmia crònica»[105], «una desnutrició»[106], per tal com «perdé completament la gana i patí una extrema pèrdua de pes»[107]. Teresa mateix ho ressalta al Llibre de la Vida amb tots els ets i uts: tenia «el cos pitjor que mort, per a fer pena veure'l. L'extrem de flaquesa no es pot dir, que sols els ossos tenia»[108]. Més i tot: estava tan prima que subratlla que un dels seus grans destorbs físics era «la gran flaquesa que m'ofegava»[109]. Amb la qual cosa, continua tenint vigència el diagnòstic del doctor Maresma que apuntava que el que va afectar realment Santa Teresa i li va produir els estralls descrits sobre el seu cos va ser una anorèxia. Una anorèxia provocada ?i això ara ho dic jo? pels seus dejunis extrems. Pels dejunis viscerals que va dur a terme quan era Caterina de Cardona.

Per tancar aquest estudi del tot i cloure les identitats entre la Teresa malalta i la moribunda Caterina, vull portar a col·lació una darrera prova. Sabem per la crònica d'En Faci que la beata catalana se'n va anar a fer dejuni, oració i penitència, a la província de Conca, «a un lloc a prop de Villanueva de la Xara, on trobà una coveta, en què amb prou feines hi cabia»[110]. És aquí on es retirarà, com ja hem vist, durant uns anys i patirà el que hi va patir. Exposa En Faci que Caterina «començà a tenir desitjos que hi hagués allà un Monestir de Frares, i amb això estigué cert temps no sabent de quin Orde el faria». Llavors, Crist se li va aparèixer en una visió tot mostrant-li «una capa blanca» i ella va entendre que aquell monestir que havia de fundar «era dels Nostres Pares dels Carmelites Descalços»[111]. I, amb aquest propòsit de fundar allà el convent, se'n va anar a la Cort, on li donaren el que li convenia «per fer el convent i, portant la llicència, el fundà. Feren l'església on hi havia la Cova»[112].

Crist oferint la capa de l'Orde del Carmel a Caterina
de Cardona (La Vie de la Très-Noble et Très-Penitente
Catherine de Cardone; Tolosa, 1703)

Doncs, bé: és En Bartomeu de Segura qui ens relata en vers que

"Dios quiso à Teresa tanto
Que por baxar a curalla,
Mejor cubierta no halla
Que de un Seraphin, el manto"[113].

És a dir, que Déu també li va donar una capa a Santa Teresa. I si bé el poema no especifica quin sentit ni quina simbologia té aquesta capa, si que sembla molt la capa que Déu també va donar a Caterina de Cardona, perquè amb

ella vestís els nous devots i les noves devotes del Carmel Descalç. A més a més, també Santa Teresa, al seu llibre sobre Les Fundacions, relata amb tots els ets i uts, al capítol XXVII, com ella mateixa va fundar el monestir de Villanueva de la Xara[114], després que un clergue d'aquesta població «em portés cartes» amb aquest propòsit[115]. I, malgrat que el text ja és prou potinejat per la mà dels censors, que tornen a incloure-hi aquí la vida de Caterina de Cardona, com si fos una dona diferent de Teresa de Jesús, que ja ha fundat el monestir abans que hi arribi aquesta, amb tot, la Santa, davant la necessitat de crear el nou convent, explica com va escriure al responsable competent «perquè em donés el que millor li semblés. El qual envià la llicència per a la fundació, i precepte perquè m'hi trobés present i hi portés les monges que millor em semblés»[116].

És a dir, que Caterina aconsegueix la llicència per fundar el cenobi a la Xara i el funda, però Teresa, tot i que, segons ella mateixa escriu, ja l'havia creat Na Cardona, amb autorització expressa que la Cort li havia atorgat[117], també sol·licita la llicència corresponent i l'acaba fundant. I, per això mateix, com a la resta de les seves fundacions monacals, inclou aquests fets al llibre de Les Fundacions i els dedica un capítol específic complet. Tanmateix, de la lectura atenta del text, s'imposa una pregunta crucial: ¿No sabia Santa Teresa si el monestir de la Xara el va fundar ella o el va fundar Caterina? Per què ens diu que el funda Caterina i remarca també que ho va fer ella? Atès que unes manifestacions semblants són impensables en una ment tan lúcida i ordenada com la de la Santa, cal atribuir la doble fundació a la mà dels censors, que, amb tot, ens continuen dient que el monestir de la Xara, en ser fundat ensems per Teresa i Caterina, va ser creat i constituït, indefectiblement, per la mateixa persona.

A més a més, i en la línia d'anar copsant cada vegada de més a prop el desdoblament de Caterina de Cardona i Santa Teresa en dues monges diferents, el Pare Antoni d'Horta ens reporta que va ser justament Sant Pere d'Alcàntera qui aconsella la beata catalana que «se'n vagi a l'erm i visqui allà en hàbit d'ermità»[118]. Llavors, com que Na Caterina era a la Cort, perquè en sortís «sense destorb, i complís el seu intent animós d'anar-se'n a l'erm, Sant Pere l'assistí i ajudà amb les seves fervents oracions. Aquestes foren les que li donaren els mitjans per aconseguir-ho»[119]. El Pare Horta remarca tot seguit que Sant Pere l'havia encoratjada perquè havia previst «com aquesta penitent admirable i dona forta, per aquest mitjà, havia després de fundar [...] un Convent dels seus Religiosos en aquell Desert i soledat»[120]. Però, un cop ja lliure de les servituds de la Cort, i havent-hi posat fil a l'agulla, En Pere d'Alcàntera ja no ajudarà més Na Caterina de Cardona, sinó que «mostra a la Santa Mare [Teresa] les donzelles que ell havia escollit com a religioses del monestir» que volia reformar[121], que ara ja és a Àvila. Però, d'altres cronistes no tallen el relat d'aquesta guisa, fent primer Sant Pere assessor de Caterina i després de Teresa, sinó que, com testifica En Diego de Madrid, només el centra en el suport que va donar a la Mare Teresa, sense parlar en absolut de Caterina[122]. El paper de Sant Pere d'Alcàntera per ajudar-nos a capir que som davant d'un desdoblament d'identitat es reforça de nou si sabem, d'una banda, que Caterina «es confessà amb fra Pere d'Alcàntera, que l'animà en la seva vocació»[123] i, de l'altra, com innova l'Antonio Reyes, que el mateix monjo va ser alhora «el confessor de Teresa de Jesús»[124].

I encara: quan Caterina va tenir totes les coses a punt per a la creació d'aquell seu primer monestir, hom va celebrar la seva professió com a monja del nou orde fundat, «assistint-hi els Prínceps [d'Èboli], els seus fills, [i] el Duc de Gandia»[125]. Cosa que s'adiu a la perfecció amb el suport que aquest duc va atorgar sempre a Santa Teresa. La relació de la Santa amb el futur sant Francesc de Borja va ser llarga i permanent. Ella mateixa remarca que «sempre m'ajudava i donava avisos en el que podia, que era molt»[126], cosa que pressuposa una certa proximitat. I, contra el que prescriuen les fonts oficials, va durar tota la vida, fins al moment de la mort de Teresa, com ho assegura la Mare Isabel de Sant Domingo ?priora, al 1595, del Carmel de Saragossa? en els processos de canonització: «Sap que amb el dit Pare General de la Companyia de Jesús, la dita Mare conservà fins a la seva mort el tracte i la comunicació que tenien»[127]. I afirma que ho sap «per haver-ne vist moltes cartes i per haver-ho sentit dir a la Mare» Teresa[128]. Però, com ja m'ensumava, «malauradament, no ens ha arribat cap d'aquestes cartes»[129]. Ben cert: la vida valenciana de Santa Teresa sembla esborrada també sense cap escrúpol ni mirament.

Però, si els retocs i afegits de la censura han embullat enormement el text dels llibres que narren aquests esdeveniments, fent-nos creure que hi havia alhora dues fundadores del monestir de la Xara, En Blas Antonio de Zevallos corre a puntualitzar que Caterina de Cardona va viure tan sols en una cova i no va fundar re, ans l'única fundadora del monestir de la Xara va ser Santa Teresa. I ho exposa així: «Fou tan gran el concepte que tingué la nostra santa Mare Teresa de Jesús d'aquesta virtuosa Senyora [Caterina de Cardona], que, passant l'any de 1580 a fundar el Convent de Religioses que hi ha a Villanueva de la Xara, entrà a la cova on havia viscut la serventa de Déu»[130]. I llestos. Conformement, i en aquesta mateixa línia, el Pare Yepes és ja del tot explícit, puix, a la seva Vida de Teresa de Jesús, a la capçalera del capítol XXX, descriu: «Com la Santa Mare, per manament de nostre Senyor, fundà el monestir de Villanueva de la Xara»[131]. I idènticament fa el Mestre Gil Gonçález, que, en parlar de Villanueva de la Xara, corrobora que «a la mateixa vila [hi ha el] convent de Religiosos Descalços Carmelites; el fundà la Santa Mare Teresa de Jesús a l'any 1580, el 20 de Febrer»[132]. I, així mateix, ho rubrica el Pare Ribera, que, al capítol IX de la seva Vida de la Mare Teresa de Jesús, també remarca: «De la fundació del tretzè monestir, que fou Santa Anna a Villanueva de la Xara»[133]. Però, curiosament, aquí, en lloc de recordar Santa Teresa com a fundadora dels carmelites, en aquelles

contrades de «la Manxa i a moltes parts diuen als Descalços els frares de la bona dona», referint-se, ni més ni menys, a Caterina de Cardona[134], a qui també es tracta de «santa»[135] ja al segle XVII. Així mateix, al XVIII, una font francesa[136], una d'occitana[137] i una d'holandesa[138] també l'esmenten com a «Santa Caterina de Cardona». I encara a la segona meitat del segle XIX, a Holanda[139] i Hongria[140], recordaven també, com una heroïna de l'orde carmelita, «Santa Caterina de Cardona».

Caterina de Cardona esmentada com a «Sainte Catherine de Cardone» a La Vie de la Très-Noble et Très-Penitente Catherine de Cardone; Tolosa, 1703, p. 2 i 3.

Llavors, o bé Caterina i Teresa van ser dues santes diferents ?cosa que no ens consta enlloc? o bé Caterina i Teresa van ser la mateixa santa. La primera, deixada sovint com a beata, amb un procés de canonització pendent, i la segona, recordada com a santa amb la biografia ja arreglada per la censura d'estat. La primera amb una vida eremítica extrema, que la mena a les portes de la mort, per raó de la dieta que va portar, i la segona, que també va ser a punt de morir per un «mal de cor» terrible, que va derivar en una patologia intestinal. Si el «mal de cor» fos, com crec haver demostrat aquí, una cremor estomacal i no pas un dolor cardíac, llavors, rere Teresa s'hi havia d'amagar un pensament català i, en conseqüència, una personalitat catalana, que l'expressió lingüística traeix i posa àvidament de relleu, amb la mateixa força que ho fan la resta de les seves catalanades infinites. Si, com he defensat aquí, el «mal de cor» hagués estat l'incomportable mal de ventre que Teresa assegura a tort i a dret que va patir, i que la va dur a les portes de la mort, aleshores, Teresa de Jesús o Santa Teresa de Jesús hauria estat realment Teresa de Cardona o Santa Teresa se Cardona, que, essent abadessa de Pedralbes, reveladorament, com advera una crònica quasi coetània, també «va estar lluitant amb la mort»[141] i era considerada ensems una «lletrada»[142]. Santa Teresa no podia improvisar del no-re un llegat literari tan espectacular com monumental. Com que entre els Cepeda-Ahumada no hi ha, ni al segle XV ni XVI, escriptors de relleu ?i jo diria, fins i tot, que no hi ha ni tan sols escriptors?, el substrat cultural i literari li ha de venir per força dels Cardona, on aquí sí que trobem tota mena d'escriptors, mecenes, poetes, cancellers, editors i literats de talla en aquests mateixos segles[143]. Per tant, amb tot el que hem vist fins aquí, ara podem dir que l'obra escrita de Santa Teresa correspon a Teresa de Cardona, perquè aquesta va ser, en el segle, Caterina de Cardona, coneguda també com Santa Caterina de Cardona.

Fi de la tercera i darrera part

Jordi Bilbeny
Solivella, 8 de febrer- 15 maig del 2021

Enllaç a la primera part:
https://www.inh.cat/articles/EL-mal-de-cor-de-Santa-Teresa-i-la-greu-malaltia-de-Caterina-de-Cardona-1-

Enllaç a la segona part:
https://www.inh.cat/articles/El-mal-de-cor-de-Santa-Teresa-i-la-greu-malaltia-de-Caterina-de-Cardona-2-

Notes bibliogràfiques:

[1] Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças y Descalços de N. Señora del Carmen; ob. cit., cap. II, p. 10.

[2] Ídem, cap. II, p. 9-10.

[3] Ídem, cap. V, p. 58.

[4] Vg. F. DE RIBERA, ob. cit., cap. V, p. 57; FR. L. DE LEON, «De la Vida, Muerte, Virtudes y Milagros de la Santa Madre Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 363; D. DE YEPES, ob. cit., cap. IIII, p. 20 i J. DE ÁVILA, ob. cit., p. 15.

[5] Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças y Descalços de N. Señora del Carmen; ob. cit., cap. II, p. 8.

[6] Cf. BELÉN YUSTE i SONNIA L. RIVAS-CABALLERO, El arca de las tres llaves. La Reforma de Santa Teresa de Jesús; Homo Legens, Madrid, 2008, p. 47 i P. LAUZERAL, M. KIEFFER i G. DEMONCHY, Teresa de Jesús, 1515-1582. Álbum del 4º Centenario: 1582-1982; Ediciones Paulinas, Madrid, 1981, p. 18.

[7] Cf. L. DE LEON, «De la Vida, Muerte, Virtudes y Milagros de la Santa Madre Teresa de Jesús; ob. cit., p. 360; D. YEPES, ob. cit., p. 10, F. DE RIBERA, ob. cit., p. 51.

[8] F. DE RIBERA, ob. cit., cap. III, p. 51.

[9] PEP MAYOLAS, «La misteriosa malaltia que agermana Teresa de Jesús amb l'esposa del conquistador de Mèxic», web de l'Institut Nova Història, 5 d'octubre del 2020; https://www.inh.cat/articles/La-misteriosa-malaltia-que-agermana-Teresa-de-Jesus-amb-l-esposa-del-conquistador-de-Mexic

[10] C. FERNÁNDEZ-RUIZ, ob. cit., p. 186.

[11] F. SEBASTIÁN MEDIAVILLA, ob. cit., p. 20, nota 20.

[12] MIGUEL MIR, Santa Teresa de Jesús. Su vida, su espíritu, sus fundaciones; Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés, Madrid, 1912, tom I, p. 134.

[13] M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 245.

[14] ÁNGEL FERNÁNDEZ DUEÑAS, «Consideraciones médicas y paramédicas sobre "el de Santa Teresa" de Bernini», Santa Teresa, el mundo teresiano, y la España del Barroco; coordinat per Francisco Javier Campos y Fernández de

Sevilla, Real Centro Universitario Escorial - María Cristina, San Lorenzo del Escorial, 2015, p. 610.

[15] A. SENRA VARELA, ob. cit., p. 119.

[16] M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 245.

[17] GERONIMO DE S. IOSEF, Historia del Carmen Descalzo; Francisco Martínez, Madrid, MDCXXXVII, Tom Primer, p. s/n.

[18] Ídem, Llibre Segon, capítol primer, p. 297.

[19] SALVADOR SANPERE Y MIQUEL, Un Estudi de Toponomástica Catalana; Llibrería de Alvar Verdaguer, Barcelona, MDCCCLXXX, p. 135-136.

[20] SALVADOR SANPERE Y MIQUEL, Orígens y Fonts de la Nació Catalana; Imprenta de «La Renaixensa», Barcelona, 1878, p. 64.

[21] Vg. FRANCISCO DIAGO, Historia de los Victoriosissimos Antiguos Condes de Barcelona; Sebastian de Cormellas, Barcelona, 1603, p. 2 i MARTIN CARRILLO, Annales y Memorias Cronologicas; Imprenta de la Viuda de Iuan Perez Valdivielso, Osca, M.DC.XXII, p. 26.

[22] J. SÁNCHEZ-CARO, ob. cit., p. 46.

[23] Cf. «Brucelosis», web de Mayo Clinic; https://www.mayoclinic.org/es-es/diseases-conditions/brucellosis/symptoms-causes/syc-20351738

[24] J. SÁNCHEZ-CARO, ob. cit., p. 145.

[25] M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 245.

[26] Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças y Descalços de N. Señora del Carmen; ob. cit., cap. I, p. 4.

[27] Ídem.

[28] Ídem.

[29] Ídem, cap. II, p. 10.

[30] J. DE ÁVILA, ob. cit., cap. I, p. 10.

[31] D. DE YEPES, ob. cit., cap. II, p. 13.

[32] Ídem, p. 14.

[33] Ídem.

[34] Ídem.

[35] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., Llibre I, cap. VI, p. 19-20.

[36] «La Vida de la Santa Madre Teresa de Iesus: Y algunas de las mercedes que Dios le hizo, escritas por ella misma, por mandado de su Confessor, à quien lo embia y dirige», Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças i Descalços de N. Señora del Carmen; ob. cit., (Anvers, M.DC.XXX), «Primera Parte que Contiene Su Vida», cap. XIII, p. 103.

[37] Ídem.

[38] Ídem, p. 105.

[39] Ídem.

[40] NICOLAS CHORNÉT Y AÑÓ, La Fuerte Judith de España, Santa Teresa de Jesús; Imprenta de Benito Monfort, València 1771, p. 11.

[41] Ídem, p. 13.

[42] Ídem, p. 14.

[43] Ap 12:6, La Bíblia; versió dels textos originals i notes pels Monjos de Montserrat, Editorial Casal i Vall, Andorra, 1970, p. 2495.

[44] Jdt 8:5-7, La Bíblia; ob. cit., p. 1010.

[45] BARTOLOMÉ SÁNCHEZ DE FERIA Y MORALES, Memorias Sagradas del Yermo de Cordoba, desde su Immemorial Principio hasta Depresente; Oficina de Don Juan Rodriguez de la Torre, Còrdova, M.DCC.LXXXII, p. 337.

[46] HILARIO SANTOS ALONSO, Historia Verdadera, y Sagrada de la Gloria de Bethulia Judith contra Holofernes; Imprenta y Libreria de Francisco Benedito, Múrcia, 1772, p. 8-9.

[47] ROQUE ALBERTO FACI, Carmelo Esmaltado con Tantas Brillantes Estrellas, Quantas Flores Terceras, Fecundas de Frutos de Virtud, y Religion, cultivò y fixò en el Cielo de la Santa Iglesia la Venerable Orden Tercera de Na. Sra. del Carmen; Francisco Moreno, Impressor; Saragossa, [1743], p. 295

[48] Cf. T. DE IESUS, La Vida; ob. cit. (Anvers, M.DC.XXX), p. 4.

[49] Cf. F. DE SANTA MARIA, ob. cit., 579-580.

[50] J. DE LA MISERIA, ob. cit., p. 31.

[51] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 577.

[52] R. A. FACI, ob. cit., p. 295.

[53] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 593.

[54] R. A. FACI, ob. cit., p. 296.

[55] Vg. «La vida de la Madre doña catalina de cardona», Biblioteca Nacional de España, Ms. 4213, p. 139 [vers].

[56] CATALINA URIBE ECHEVERRÍA, La contemplación de la sangre: tres lecturas medievales; Facultad de Filosofía y Humanidades. Escuela de Postgrado. Departamento de Literatura, Universidad de Chile, Santiago de Chile, p. 50.

[57] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 593.

[58] A. Mª. ALCOVER - F. DE B. MOLL, «fènix», ob. cit., tom V, p. 796.

[59] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 594.

[60] Cf. J. E. HARTZENBUSCH, «Discurso pronunciado en el Ateneo de Madrid»; Revista de España, de Indias y del Extranjero, X (1847), p. 264.

[61] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 594.

[62] R. A. FACI, ob. cit., 296.

[63] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 594.

[64] Ídem.

[65] Ídem.

[66] J. DE LA MISERIA, ob. cit., p. 31.

[67] R. A. FACI, ob. cit., p. 296.

[68] Ídem, p. 595.

[69] Ídem.

[70] R. A. FACI, ob. cit., p. 296.

[71] Vg. La Vie de la Très-Noble et Très-Penitente Catherine de Cardone Du Tiers-Orde de Nôtre-Dame du Mont-Carmel; Chez G. Robert, Me ez Arts & Imprimeur, Tolosa [de Llenguadoc], M.DCC.III, cap. IV, p. 31.

[72] Ídem, cap. X, p. 116.

[73] D. DE YEPES, ob. cit., p. 258 [vers].

[74] Cf. [JUAN DE MENDOZA] Primera Parte, de los Varios Sucessos de Don Manuel de Contreras, y de Doña Teresa Ribera, en que declara como Don Manuel sacò a Doña Teresa de un convento de la Ciudad de Salamanca, partiendo à Cordova, fue muerto en Sierra Morena por un hermano de Doña Teresa; Biblioteca Valenciana, Col·lecció BV Fons Antic, XVIII/1106(83), [p. 2].

[75] Cf. JUAN DE MENDOZA, Segunda Parte [del Romance] de Doña Teresa Ribera en que se declara lo que le sucediò y el fin de su vida; [Imprenta de Agustín Laborda, València], Biblioteca Valenciana, Col·lecció BV Fons Antic, XVIII/1106(84).

[76] Ídem [p. 1].

[77] Cf. [J. DE MENDOZA], Primera Parte, de los Varios Sucessos de Don Manuel de Contreras, y de Doña Teresa Ribera; ob. cit., portada.

[78] P. MAYOLAS, «"El Gran Capitán», un Cardona»; ob. cit., p. 76.

[79] Cf. OSCAR BAREA LÓPEZ, Heráldica y genealogía en el Sureste de Córdoba (Ss. XIII-XIX). Linajes de Baena, Cabra, Carcabuey, Doña Mencía, Iznájar, Luque, Monturque, Priego, Rute, Valenzuela y Zuheros; Bubok Publishing, S.L; Madrid, 2014, tom I, p. 66.

[80] J. DE MENDONZA, Segunda Parte [del Romance] de Doña Teresa Ribera en que se declara lo que le sucediò y el fin de su vida; ob. cit., [p. 1].

[81] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 577.

[82] ANNE J. CRUZ, «Las formas de vida religiosa femenina en la época de Teresa de Jesús y Catalina de Cardona»,

eHumanista, 33 (2016), p. 260.

[83] ANTOINE ROULLET, «¿Un transformismo penitencial? Género y violencia en los conventos barrocos», Identidades y fronteras culturales en el mundo ibérico de la Edad Moderna; edició de José Luis Beltran, Bernat Hernández i Doris Moreno, Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions, segona edició, Bellaterra, 2017, p. 355.

[84] Vg. FRAY ANGEL DE SAN GABRIEL, «De la Buena Muger Doña Chatalina de Cardona, heremita carmelita descalza y fundadora del convento heremitico de ntra. señora del socorro y de otros por su medio fundados»; Biblioteca Nacional de España, Ms. 4213, p. 3 [vers].

[85] M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 246.

[86] J. SÁNCHEZ-CARO, ob. cit., p. 27.

[87] Ídem.

[88] Ídem, p. 146.

[89] MIQUÈL MARESMA, «Anorèxia nerviosa: Santa Teresa i Caterina de Cardona», bloc Països Andorrans, 20 març del 2021; https://blocs.mesvilaweb.cat/mmanresa/l-anorexia-nerviosa-i-santa-tresa/

[90] Ídem.

[91] MARÍA M. CARRIÓN, Arquitectura y cuerpo en la figura autorial de Teresa de Jesús; Anthropos, Barcelona, 1994, p. 139.

[92] MARÍA TERESA CENA, «La adolescencia: figuras femeninas de la anorexia nerviosa», revista digital Psiconálisis Ayer y Hoy, núm. 20, octubre 2019; https://www.elpsicoanalisis.org.ar/nota/la-adolescencia-figuras-femeninas-de-la-anorexia-nerviosa-maria-teresa-cena/

[93] PATRICIA BASTIDA RODRÍGUEZ, Santa o hereje: La otra Teresa de Ávila en Impossible Saints de Michèle Roberts; Treballs Feministes-4, Universitat de les Illes Balears. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic, Palma, 2006, p. 176.

[94] M. MARESMA, ob. cit.

[95] Ídem.

[96] Cf. R. FABRA RAMIS, «Patologia de la cavitat abdominal», Cirurgia abdominal; edició de Ramon Trullenque Peris, Universitat de València, València, 2002, p. 109.

[97] Vg. «Anorexia nerviosa», web de Mayo Clinic; https://www.mayoclinic.org/es-es/diseases-conditions/anorexia-nervosa/symptoms-causes/syc-20353591

[98] MIQUEL MARESMA, e-mail personal datat el 8 d'abril del 2021.

[99] Cf. ALBERTO RISCO, Santa Teresa de Jesús; El Mensajero del Corazón de Jesús, 2a edició, Bilbo, 1925, p. 52 i M. MIR, ob. cit., p. 134.

[100] F[RANÇOIS] L[OUIS] I[SIDORE] VALLEIX, Guia del Médico Practico, o Resumen General de Patologia Interna y de Terapéutica Aplicadas; traducció de Francisco Alvarez Alcalá, José Rodrigo i Benito Amado Salazar, Librerias de D. Angel Calleja, Editor; segona edició, revisada, corregida i augmentada, Madrid i Santiago, [1851], Tom IV, p. 85.

[101] Ídem, p. 319.

[102] LUIS M. VALDEZ, EDUARDO GOTUZZO i HERBERT L. DU PONT, «Síntomas gastrointestinales», Enfermedades infecciosas tropicales; edició de Richard L. Guerrant, David H. Walter i Peter F. Weller, Ediciones Harcourt, S.A.; Madrid, 2002, p. 11.

[103] M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 241.

[104] ARGIMIRO RUANO, La psicología de Santa Teresa. Posturas, feminismo, elegancia; Editorial Jus, 2a edició, revisada; Mèxic, D.F., 1955, p. 101.

[105] A. SENRA VARELA, ob. cit., p. 67.

[106] Ídem, p. 105.

[107] Ídem.

[108] T. DE IESUS, «La Vida», Los Libros de la Madre Teresa de Iesus, fundadora de los monesterios de monjas y frayles Carmelitas descalços de la primera regla; ob. cit., (Salamanca, M.D.LXXXVIII), cap. VI, p. 66.

[109] Ídem, p. 65.

[110] R. A. FACI, ob. cit., p. 295.

[111] Ídem, p. 297.

[112] Ídem.

[113] B. DE SEGURA, ob. cit., p. s/n.

[114] Vg. T. DE IESUS, «Capitulo XXVII. De la fundacion de Villanueva de la Xara», Libro de las Fundaciones de las Hermanas Descalças Carmelitas; ob. cit., p. 251-280.

[115] Ídem, p. 256.

[116] Ídem, p. 261.

[117] Ídem, p. 271.

[118] A. DE HUERTA, ob. cit., Llibre II, cap. XXX, p. 332.

[119] Ídem, p. 333.

[120] Ídem, p. 332-333.

[121] Ídem, p. 337.

[122] DIEGO DE MADRID, Vida Admirable del Phenix Seraphico, y Redivivo Francisco, San Pedro de Alcantara; Oficina de Manuel Martin, Madrid, MDCCLXV, Tom Quart, p. 283-288 i 316-318.

[123] A. CORTIJO OCAÑA i A. CORTIJO OCAÑA, ob. cit., p. 25.

[124] ANTONIO REYES, Teresa ante la vida y en el verso. Teresa de Jesús, Juan de la Cruz, Pedro Alcántara; Impresores Unidos, Caracas, 1941, p. 21.

[125] F. DE SANTA MARIA, ob. cit., p. 610.

[126] SANTA TERESA DE JESÚS, Libro de la vida; a cura de Jorge García López, ob. cit., cap. XXIV, p. 234.

[127] Cf. VICTORIANO LARRAÑAGA, La espiritualidad de San Ignacio de Loyola. Estudio comparativo con la de Teresa de Jesús; Casa de San Pablo, Madrid, 1944, p. 89.

[128] Ídem.

[129] MJ, «Francisco de Borja y Teresa de Jesús: memoria de un encuentro crucial», bloc Teresa, de la rueca a la pluma, 3 de gener del 2013;

https://delaruecaalapluma.wordpress.com/2013/10/03/francisco-de-borja-y-teresa-de-jesus-memoria-de-un-encuentro-crucial/

[130] BLAS ANTONIO DE ZEVALLOS, Flores Sagradas de los Yermos de Egipto. Vida, y Milagros del Gran Padre San Antonio Abad, y Sus Mas Principales Discipulos; Antonio Gonçalez de Reyes, Madrid, 1686, p. 405.

[131] D. DE YEPES, ob. cit., cap. XXX, p. 399.

[132] MAESTRO GIL GONÇALEZ DAVILA, Teatro Eclesiastico de las Iglesias Metropolitanas, y Catedrales de los Reynos de las Dos Castillas. Vidas de sus Arzobispos, y Obispos, y Cosas Memorables de sus Sedes; Imprenta de Francisco Martinez, Madrid, M.DC.XL.V, p. 441.

[133] F. DE RIBERA, ob. cit., Libre III, cap. IX, p. 266.

[134] Ídem, p. 271.

[135] Vg. [FRANÇOIS DE S. MARIE], Le Prodige de la Penitence de Nostre Siecle, Representé dans la Vie admirable & extraordinairement Penitente, de la Venerable Catherine de Cardone. Issue des Ducs de ce Nom, Carmelite Dechaussée; Chez Henry Wipart, segona edició, Lieja, 1674, p. 51, 71, 95, 99, 111.

[136] Vg. [JOSEPH-FRANÇOIS BOURGOING DE VILLEFORE], Les Vies des Saintes Solitaires d'Orient et d'Occident. Avec des Figures qui representent l'austerité de leur vie, et leurs principales occupations; Chez Jean Mariette, nova edició augmentada, París, M.DCC.XI, Tom Tercer, p. 400-405.

[137] Vg. La Vie de la Très-Noble et Très-Penitente Catherine de Cardone Du Tiers-Orde de Nôtre-Dame du Mont-Carmel; ob. cit., capçaleres superiors de totes les pàgines.

[138] Vg. THOMAS SHAW, Reizen en Aanmerkingen Door en Over Barbaryen en het Ooste; J. Van Schoonhoven en Comp.; Utrecht, MDCCLXXIII, p. 66, nota.

[139] Vg. CORVIN WIERBITSKY, De Papenspiegel, Vertoonende de Roomsche Kerk in hare ware gedaante; Otto Weisert, Amsterdam, 1873, p. 349.

[140] Vg. A. MONTANUS, Christus und seine Kirche oder was wollte er, und was ist daraus geworden?; C. Grill's Hofbuchhandlung, Budapest, 1874, p. 122.

[141] ANTONIO VICENTE DOMENEC, Historia General de los Santos, y Varones Illustres en Santidad del Principado de Cataluña; Emprenta de Gabriel Graells y Giraldo Dotil, Barcelona, M.DCII, p. 69 [vers].

[142] Cf. SOR EULARIA ANZIZU, Fulles Historiques del Real Monestir de Santa María de Pedralbes; Estampa de F. Xavier Altés, Barcelona-Sarrià, 1897, p. 136.

[143] Vg. J. RUBIÓ i BALAGUER, Els Cardona i les lletres; ob. cit., p. 25-42.